

Görme Engelli Müze Ziyaretçilerine Yönelik Çoklu Duyu Kullanımları

Zeynep AKTOP

Görme Engelli Müze Ziyaretçilerine Yönelik Çoklu Duyu Kullanımları*¹

Uses of Multiple Senses for The Visually Improved Museum Visitors

Zeynep AKTOP**

Özet

Son dönemlerde artan erişilebilirlik çalışmaları, kültür alanlarında da farkındalık oluşturmaya başlamış; gerçekleştirilen uygulamalarla dezavantajlı olarak görülen özel grupların toplumun bir parçası olarak sosyal yaşamda yer almaları desteklenmiştir.

Engellilik durumuna göre farklılık gösteren ihtiyaçlar göz önüne alındığında, müzeler için en dezavantajlı grubu görme engelliler oluşturmaktadır. Bu durumun birincil nedeni müzelerin öncelikli olarak görsel algıya yönelik mekânlar olmasıdır. Günümüzdeki sergileme sistemlerinin geliştirilmesi, dokunma ve işitme duyularıyla birlikte koklama ve tatma duyularını da harekete geçirerek ziyaretçilerin eser erişilebilirliğini desteklemiştir. Böylece, duyuların birleştirilmesiyle ortaya çıkan duyuşal müzecilik anlayışı şekillenmiş ve özellikle görme engellilerin müze erişilebilirliğine büyük ölçüde katkı sağlamıştır.

Hazırlanan makalede, görme engelliler için kullanılan çok modlu sergileme yöntemleri ele alınmıştır. Makalenin merkezinde, bu ziyaretçilerin müze erişilebilirliğini sağlayan uygulamalarda kullanılan duyuşal çeşitliliğin örneklendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda müzelerin görme engelliler için ziyaret edilebilir hale gelmesini sağlayan dokunsal erişim çalışmaları araştırılarak görme engelliler için hazırlanan dokunsal turlarda kullanılan yöntemlerin teorik gelişimi incelenmiştir. Ardından yeni teknoloji araçlarının müzecilik çalışmalarında kullanılmaya başlamasıyla sergilerde artan farklı duyu kombinasyonları belirlenerek örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Görme, Engelli, Müze, Erişilebilirlik, Duyusal Müzecilik.

Abstract

Accessibility studies, which have recently increased, have started to raise awareness in cultural areas; with the practices realized, special groups that are seen as disadvantaged have been supported to take part in social life as a part of society. Considering the needs that differ according to disability status, visually impaired people constitute the most disadvantaged group for museums. The primary reason for this situation is that museums are primarily places for visual perception. Today, the development of display systems has supported the accessibility of artifacts by activating the senses of smell and taste, as well as the senses of touch and hearing. Thus, the understanding of sensory museology, which emerged by combining the senses, was shaped and greatly contributed to the museum accessibility of the visually impaired.

In this article, multimodal exhibition methods used for the visually impaired are discussed. At the center of the article, it is aimed to exemplify the sensory diversity used in applications that provide museum accessibility for these visitors. In this context, the theoretical development of the methods used in the tactile tours prepared for the visually impaired was investigated by researching the tactile access studies that make the museums visitable to the visually impaired. Then, with the use of new technology tools in museum studies, the different combinations of senses that increased in the exhibitions were determined and exemplified.

Key Words: Visual, Disableds, Museum, Accessibility, Sensory Museology.

¹ Hazırlanan makale yazarın yüksek lisans tezinden geliştirilmiştir.

* Geliş Tarihi: 02.07.2022 - Kabul Tarihi: 11.10.2022

** Müze Araştırmacısı, Türk Tarih Kurumu, Dumlupınar mah. Murat Çelebi Cad. 38/3 Afyonkarahisar/Merkez, aktopzeynep@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3505-8814

Giriş

Geniş bir azınlığı oluşturan engelliler içinde, müzelerde en büyük sıkıntıyı yaşayan gruplardan biri görme engellilerdir. Bunun nedeni müzelerin birincil olarak görme duyusuna yönelik olması ve müzelerde yapılan erişilebilirlik çalışmalarının genellikle fiziksel yapıdaki düzenlemeleri içermesidir.

Son kırk yılda artan engellilik çalışmaları ve yeni teknolojilerin gelişimi, müzelerin tutumlarının da değişmesini sağlamıştır. Bu değişimler, engellilerin müzelere erişilebilirliğine destek sağlamış ve yeni müzecilik anlayışlarının bir parçası olmuştur. Ayrıca duysal müzecilik kapsamındaki dokunma, işitme, koklama ve tatmanın birlikte kullanıldığı çok modlu uygulamalar sayesinde sergiler, müzelerin erişim merkezini fizikselden duyusala taşımıştır.

Yeni müzecilik anlayışıyla uygulanarak sergi erişilebilirliğini mümkün hale getiren duysal müzecilik çalışmaları, özellikle görme engelli ziyaretçiler için oldukça önemli olup bu çalışmalar, görme engelliler için müze ziyaretlerinin anahtarı haline gelmiştir.

Bu çalışmada, görme engellilerin de bir parçası olduğu müze erişim yöntemlerinin gelişimi, bu gelişimi destekleyen diğer duyuların kullanım yöntemleri incelenmiştir. Makalede görme engellilerin müze erişiminde etkili olan farklı duyuların kullanıldığı çok modlu uygulamalardan da örnekler verilmiştir. Bu örneklerde, görme engellilerin eseri anlamasında daha yaygın olan dokunma ve işitme duyusu merkeze alınmış, son olarak da genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1. Müze ve Görme Engelliler

Görme engelliler; doğuştan görmeyen, görme yetisine sahipken çeşitli nedenlerle yitiren veya belirli bir oranın altında görebilen bireylerdir. Duyu etkileşimleri ve teknolojik aletler üzerine çalışmalar yapan Jun Dong Cho'nun (2021: s. 14) belirttiğine göre, gören kişilerin dışarıdan gelen bilgileri % 60 görsel, % 20 işitsel ve % 20 oranında dokunma, tatma ve koklama duyularına bağlı olarak algıladığı öne sürülmektedir. Bu kapsamda, görme engellilerin görsel kültür öğelerini tam ve doğru öğrenmede problemler yaşamaları ön görülebilir bir durum olmalıdır. Leicester Üniversitesi Müze Çalışmaları Okulu'nda profesör olan

Richard Sandell'in (2002: s. 4-18) önerisi de müzelerin sosyal eşitliklerle mücadele etmesi için görme engelli ziyaretçilerin kültürel problemlerini çözme konusunda etkili öneriler getirmesi gerektiğidir.

Müze erişilebilirliği üzerine araştırmalar yapan Jonathon Rix, Helena Garcia Carrizosa, Jane Seale, Kieron Sheehy ve Simon Hayhoe (2020: s. 1048), duysal ve zihinsel bozuklukları olan kişilerle ilgili gerçekleştirilen müze çalışmalarında en az değerlendirilen grubun görme engelliler olduğunu belirtmişlerdir. Bu kişilerin müze ziyaretleri gereksiz bulunmaktadır. Sanat müzelerinde görme engellilerin müze erişilebilirliğini inceleyen Valeria Donnarumma'nın (2010: s. 5) belirttiğine göre; kimileri için görme engelli bir kişinin müzeye gitmesi, duymayan birinin konsere gitmesiyle eş değerdir. Müzelerde çoklu duyu kullanımları üzerine araştırmalar yapan Roberto Vaz, Diamantino Freitas ve Antonio Coelho (2020b: s. 17) ise müzelerin bu düşüncüyü yıkmak ve topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmek amacıyla engelli erişimi için düzenlemeler yapmaya başladığını öne sürmüşlerdir.

Müzelerde sergi erişimi, çoğunlukla ikincil erişilebilirlik katmanı olarak ele alınmıştır. Çoklu duyu yaklaşımının müzelerde kullanımı üzerine çalışan Tazuru Harada, Yanagisawa Hideyoshi, Eric Gressier-Soudan ve Camille Jean (2018: s. 2221) bu durumun, ziyaretçilerin eserlerle etkileşim kurmasını engelleyerek sadece görmeye dayalı pasif bir ilişki kurulmasına neden olduğu şeklinde yorumlamaktadır. Müzelerin görme engellilerin erişim sorununa çözüm bulmaları adına müzelerde görme engelli ziyaretçiler için öneriler geliştiren Fiona Candlin (2003: s. 103) ise müzelerde, öncelikli olarak, ana sergi programlarından birinde engelli bireylerin tüm ihtiyaçlarını karşılayacak çözümlerin getirilmesini önermektedir (2003: s. 103).

Görme engelli kişilerin öğrenmesinde çoğunlukla dokunma ve işitme duyuları etkilidir (D'Agnano vd., 2015: s. 207). Bu doğrultuda, müzelerdeki uygulamalarda da görme engelliler için en etkili erişim yöntemleri olan dokunma ve işitme duyularına yönelik çalışmalar yapılmalıdır: Görme engelliler için sesli betimlemelerin yanında eserleri incelemek için kullanılan yollardan en eskisi dokunsal eser erişimidir.

2. Dokunsal Eser Erişiminin Gelişimi

Görme, birçok müzenin hitap ettiği temel duyudur. Beceri düzeyi fark etmeksizin görme engelli kişilerin sanat eserlerinden bilgi sağlamanın ilk yolu ise dokunmadır. Bu kapsamda, müzelerdeki dokunsal turlar görme engelliler için öğrenme ve öğretme açısından ana unsur olarak değerlendirilmektedir (Candlin, 2004: s. 74; Hayhoe, 2017: s. 46).

Çok duyulu sergilemeler, müzelerde işitme dışında kullanılan çoklu duyu birleşimlerinin ilk örnekleri olarak görme-dokunma şeklinde uygulanmıştır. Duyusal müzecilik üzerine çalışan David Howes (2014: s. 60), 17. ve 18. yüzyılın ilk müzelerinde dokunsal turlardaki öğretme işlevinin özel ziyaretçiler için kullanıldığını aktarmaktadır. Jingyu Peng'in (2021: s. 16-18) aktarımına göre, 19. yüzyıl müzelerinin halkın erişimine açılmasıyla dokunsal turlar azaltılmış ve halk eserlere dokunmak yerine sadece görmeye yöneltilerek modern müzeler "Görme Müzeleri" niteliğine bürünmüştür. Müze ziyaretçilerinin sayısının artmasıyla dokunma turları yalnızca üst sınıfa mensup kişilere tanınan bir ayrıcalık olarak hiyerarşik bir sınırlandırmaya tabi tutulmuş; ayrıcalık olan dokunma turları ile görmeye - rehberlerin eşlik ettiği turlardaki sesli açıklamalar gibi - işitme dışında yeni bir duyu eklenmiştir. Alt sınıftaki ziyaretçilerin üst sınıflara göre daha fazla dokunma eğiliminde olması ise dokunmanın sınırlandırılması için bir etken sayılmıştır (Sandell, 2003: s. 45).

İlk müzelerde dokunma duyusunun kullanılması dört nedene dayandırılmıştır: Eserlerin öğrenme aracı olarak görülmesi, eserin güzelliğini algılamak için erişimin desteklenmesi, estetik beğeniyle sanat zevkini arttırmak ve nesneyle ziyaretçinin yakınlık ilişkisini oluşturmak (Peng, 2021: s. 16). Yani, Avrupa müzelerinin ilk yıllarında gerçekleştirilen bu dokunma uygulamaları, görme engellilere özel bir uygulama olmamıştır. Müzelerde görme engellilerin dokunsal deneyimlerini araştıran Virginia Kastrup ve Eliana Sampaio'nun (2012: s. 96) aktarımına göre dokunsal turlar öncelikle müze deneyiminin zenginleştirilmesi amacıyla hayata geçirilmiştir.

Görme engellilere yönelik hazırlanan ilk çalışmalar ise 20. yüzyılın başında doğa tarihi koleksiyonlarında görülmüştür (Hayhoe, 2017: s. 45). 1909 yılında Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'nde, müze çalışanlarının bazı kulüplerde ve görme engellilerin toplantılarında doğa tarihi dersleri vermesiyle görme engellilere yönelik uygulamalar başlamıştır. Dönemin Müze Müdürü Dr. Hermon C. Bumpus, görme engellilerin ilgisini çeken koleksiyonlar için bir oda hazırlanmasını isteyerek bu odada öğrencilere derslerin verilmesi sağlanmıştır (Blind Kids' Experience, 2021, par.2) (Resim 1). 1950'lere kadar Amerika'da sınırlı sayıda olsa da görme engelliler için dokunsal turların gerçekleştirilmeye devam ettiği bilinmektedir (Hayhoe, 2017: s. 46).

Görme engellilere yönelik sunumların artmasıyla birlikte sergilerin uygulanmasında çeşitlilik oluşturulmaya başlanmışsa da hem eserin hem de ziyaretçinin zarar görmesine engel olma kaygısı dikkat çeker. Abigail Housen ve Karin DeSantis'in aktardığına göre (2003: s. 430) 1970'li yılların başında New York Sanat Müzesi, görme engellilerin heykellere dokunsal erişiminde koruyucu eldivenler kullanılmıştır. Yapılan dokunsal turlarda Breyl yazıların yanında sözlü anlatımlar kullanılmış, böylece dokunma duyusuna işitmenin de eşlik etmesi sağlanmıştır.

1976'da Tate Galeri'de düzenlenen "Körler İçin Heykel" sergisi, İngiltere'nin ilk büyük dokunsal sergisi olmuş ve bu gibi sergilerin çoğalmasına etki etmiştir (Donnarumma, 2010: s. 35). Bu tarz sergiler, 1980'li yıllarda çeşitli müzeleri ve galerileri yaratıcı öğrenme alanı oluşturmak için harekete geçirmiştir (Kastrup ve Sampaio, 2012: s. 98). Aynı dönemde dünya çapında görünürlük kazanan engellilik hareketleri, müzelerin çalışmalarını da etkilemiş ve engelliler için kurumsal düzenlemeler yapılmasını sağlamıştır. Özellikle 1981 senesinin Birleşmiş Milletler tarafından "Uluslararası Engelliler Yılı" ilan edilmesi, engelli kişilerin kültür erişimlerinin düzenlenmesi konusunda etkili olmuştur. 1986 yılında engelliler için çalışmalar yapmak amacıyla kurulan Müze ve Galeriler Derneği (MAGDA), bu konuda eğitim ve tartışma seminerleri düzenlemiştir (Hooper-Greenhill, 1999: s. 156; Weisen, 2018: s. 12).

21. yüzyılla birlikte artan müzecilik çalışmaları, müzelerin merkezini koleksiyondan çıkararak izleyicilere kaydırmıştır (Hayhoe, 2017: s. 46). Bu

dönemde ziyaretçiler tamamen izleyici olarak yer alsa da eserlere dokunmak müzeciler tarafından tekrar düşünölmeye başlanmıştır (Peng, 2021: s. 17). Ayrıca farklı materyalleri betimleyen tablolar için çeşitli eğitim setleri oluşturularak görme engelli ziyaretçilerin algılamasına katkı sağlanmıştır (Multi-Sensory Discovery, 2021, par.4) (Resim 2). Bu kapsamda yeni teknoloji araçlarının da katkısıyla görme engellilerin dokunsal erişimini destekleyecek üç boyutlu replikalar ve dokunsal arayüzler oluşturulmaya başlanmıştır (Cho, 2021: s. 4). Dokunsal erişimde geleneksel yöntem olan doğrudan esere dokunma devam etse de hassas ya da büyük boyutlu eserler için replikalar veya dijital arayüzler kullanılmıştır.

Üç boyutlu yazıcılarla eserlerin farklı boyutlardaki replikalarının oluşturulması hem eserin zarar görmesini engellemiş hem de ziyaretçinin dokunarak eseri algılamasını mümkün kılmıştır. Müzelerdeki teknolojik sistemler üzerine çalışmalar yapan Radu Comes'in (2016: s. 60-61) de belirttiğine göre eserlerin dokunsal erişimini sağlamak için kabartmalı kâğıtlar, ısıyla şekillendirilmiş plastik, üç boyutlu baskı, reçine kalıplama, oymalı ahşap, taş veya kumaş gibi çeşitli malzemeler kullanılmıştır. Malzemeler ışık tarayıcıları, lazer tarayıcılar gibi üç boyutlu sistemlerle şekillendirilmiştir.

Üç boyutlu replikaların ardından sanal kopyalar geliştirilmeye başlanmıştır. Bilgisayar ortamında hazırlanan eserlerin sanal kopyaları arayüz oluşturarak düzenlenmiştir. Kalem aracılığıyla hissedilen bazı arayüzler ziyaretçilere eseri tasvir edecek ağırlık, şekil, doku ve malzemesinin dokunsal geri bildirimini sağlamaktadır (Vaz vd., 2020a: s. 62) (Resim 3). Bu kapsamda oluşturulan çalışmalar yeni müzecilik anlayışında bir eğilim haline gelmiş ve duysal müzeciliğin etkili noktalarından biri olmuştur (Howes, 2014: s. 259). Yani, yeni teknoloji araçları sayesinde çoklu duyu kullanımı gelişim göstermiş; farklı kombinasyonların hazırlanması mümkün olmuş ve duysal müzeciliğin görünür olması desteklenmiştir.

3. Duysal Müzecilik ve Çoklu Duyu Kombinasyonları

Günümüz müzecilik anlayışıyla oluşturulan programlar, müzeden çok bireye fayda sağlamayı ve

yaşam kalitesini arttırmayı hedeflemektedir (Sandell, 2002: s. 6). Müzelerin duysal erişimine yönelik araştırmalar yapan Mark Clintberg (2014: s. 313), dokunsal turların başladığı ilk müzelerde dokunmanın yanında bazı durumlarda eserlerin koklandığı hatta tadına bakıldığını da öne sürmektedir. Batılı müzecilik modelleri incelendiğinde, eserlerin genellikle görsel niteliklere göre seçildiği ve diğer duysal durumlar için ek değerlendirmeler yapıldığı görölmektedir.

Eser erişimindeki çok modlu prototipleri inceleyen Jamie Kwan, Jean Ho Chu, Daniel Harley, Melanie McBride ve Ali Mazalek'in (2016: s. 483) araştırmasına göre; 1990'larda duysal deneyimlerin sosyal çalışmalarda ele alınması, çok duysal çalışmaların müzelerde de kullanılmasını sağlamıştır. Görme engelliler ve müze erişimi üzerine araştırmalar yapan Christine Axel ve Nina Levent (2003: s. 426), özellikle son dönemlerde gerçekleşen geçici sergilerde ve yeni teknolojilerin kullanıldığı müzelerde işitme, dokunma, koklama ve tatma duysalarına yer verildiğinden söz etmektedir. Yapılan araştırmalara göre tüm duysaların kullanıldığı öğrenme teknikleri hafızayı güçlendirmeye yardımcı olmaktadır. Ayrıca çoklu duysal uyarıcıların, engelli kişiler de dâhil olmak üzere tüm müze ziyaretçilerinin sergileri daha sonra hatırlamalarını kolaylaştırdığı öne sürölmektedir (Harada vd., 2018: s. 2221-2222). Dokunma ve koku duysalarının kullanımının da, görmeye ayrılmış nöronları uyararak görme engelliler için görsel sanatları algılanabilir hale getirdiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca görmenin yanı sıra koklama ve duymanın beyinde birleşerek nesnenin dokusunun algılanmasına katkı sağladığı ileri sürölmektedir. Duysalar üzerine çalışan Siyi Wang'ın (2020: s. 4) belirttiğine göre duysal müzecilikteki farklı duyu birlikteliklerinin kullanımı, eserlerin daha kolay algılanabilir ve deneyimlenebilir hale gelmesini desteklemiştir.

Müzelerdeki sesli betimlemeler ve çok modlu çalışmalar üzerine incelemeler yapan Monica Randaccio (2018: s. 290), duysal müzeciliğin merkezinde çok modluluğu koymuş; dilsel, görsel, işitsel ve dokunsal modun etkileşimiyle anlam kazandığı görüşünü ortaya çıkartmıştır. Bu görüş, müzelerde bilgi ulaşımını geliştirmek ve ziyaretçi etkileşimini arttırmak için tarihi nitelik taşıyan nesnelerin duysal özelliklerinin, bağlamlarının ve hikâyelerinin ele alındığı deneyimlerden oluşmaktadır. Çok modluluk,

görme engelliler için çeşitli duyuların birleştirilmesi ve ses, doku, sıcaklık ve koku aracılığıyla görmenin eksikliğini telafi edilmesi olarak açıklanabilmektedir (Cho, 2021: s. 2). Yeni teknoloji araçlarının gelişimi, dokunmanın müzelerde kullanılmasını kolaylaştırmış; video ekranları, ses sistemleri ve dijital koku makineleri gibi uygulamalar da çoklu duyu çalışmalarını desteklemiştir (Howes, 2014: s. 263). Böylece müzelerin, terapi ve kültürel bir araç olarak dokunma duyusu, iletişim ortamı olarak işitme duyusu ve hayal gücüyle duyguları harekete geçiren koku duyusu üzerinde yoğunlaşmaya başladığı düşünülebilmektedir.

Müzelerdeki teknoloji sistemlerinde görme engelliler dâhil tüm ziyaretçiler için, görmeden sonra en yaygın olarak aktive edilen ve sergilerde diğer duyularla eşleştirilen duyu, işitmedir. Bunun nedeni müzelerin ayak sesleri, ziyaretçi fısıltıları, rehber konuşmaları ve müzik gibi farklı seslerle dolu bir mekân olmasıdır (Peng, 2021: s. 23). Bu durum, müzelerdeki her türlü sesi, müze ziyaretçileri - özellikle görme engelliler - için en az görme kadar etkili hale getirmiş olmalıdır.

Görme engellilerin bilgi erişiminde çoğunlukla işitme ve dokunma duyularının etkin olması nedeniyle bu ziyaretçiler için hazırlanan sergilerde dokunma-işitme birleşimine ağırlık verilmektedir. Görme engelliler için yapılan müze sergilerinde, çoğu eser için sesli bilgi aktarımı yapılır. Bu sergilerde, eserle ilgili bilgi verilirken orijinaline ya da kopyasına dokunsal erişim de sağlanır. Dokunma-işitme birleşimleriyle hazırlanan çalışmaların bazılarında genel bilgi verilirken, bazılarında ise eserlerle ilgili detaylar aktarılır. Çok modlu sistemlerdeki dokunma ve işitme çalışmalarında dikkat çeken örneklerden biri Tooteko'nun oluşturduğu sensörlü replikalardır. Replikaların üzerindeki sensörlerden uyarılan yüzük, eserin dokunulan parçası ile ilgili bilgi aktararak dokunsal ve işitsel erişimi bir arada gerçekleştirmektedir (D'Agnano vd., 2015: s. 207-208) (Resim 4). Bazı sergi stantlarında da eseri temsil eden sesler kullanılır. Bu betimlemelerde eser üzerindeki simgelerin sesleri verilir. Örneğin bazı örneklerde rüzgârda sallanan bitkilerin sesleri ziyaretçiye dinletilerek de eserin hissedilmesi sağlanmıştır (Cho, 2021: s. 8).

Dokunma-işitme birleşimi ülkemiz örneklerinde de yaygın olarak kullanılan bir duyu birleşimidir. 2000 yılından itibaren engelli çocuklarla müze çalışmaları

gerçekleştiren Anadolu Medeniyetleri Müzesi, görme engellilere yönelik çalışmalarıyla ülkemizin örnek müzeleri arasında yer almıştır. Müze eğitimcisi Halil Demirdelen'in (2020: s. 28-44) aktardığına göre, müzenin hazırladığı replika eserlerle dokunsal turlar düzenlenmiş ve bu çalışmalar sözlü betimlemelerle desteklenmiştir. Benzer bir örnek Batman Müzesi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Görme engelli ziyaretçiler için oluşturulan replika eserler kulaklık ve Breyl yazılı etiketlerin bulunduğu stantlarda sergilenerek ziyaretçilere çoklu duyu kullanımları için imkân sağlanmıştır (Batman Müzesi Müdürlüğü'nde, 2021). Hem kalıcı hem geçici sergilerinde görme engelliler için dokunma ve işitme uygulamaları hazırlanan müzelerimiz arasında Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi, Beşiktaş JK Müzesi, İstanbul Modern Sanat Müzesi gibi farklı koleksiyonların sergilendiği müzeler yer almaktadır.

Görme engellilerin eseri doğrudan kendilerinin algılaması bakımından önemli olan dokunma hissiyle eşleştirilen duyulardan bir diğeri de koklamadır. 1980'li yıllarda tarihsel mekânlar, müzeler ve turistik yerlerde çeşitli kokuların kullanıldığı sergiler oluşturulmaya başlanmıştır (Peng, 2021: s. 24). Ancak müze ziyaretçisine yorucu bir deneyim yaşatma ya da kişilerin kokulara alışarak yeni kokuları almama ihtimalleri nedeniyle sergilerde kokuların dikkatli bir şekilde kullanılması gerekmektedir (Wang, 2020: s. 6). Ayrıca, sanat eserlerinin şeklinin algılanmasında koku duyusunun yetersiz kaldığı da öne sürülmektedir (Harada vd., 2018: s. 2226). Koku duyusu, bazı istisnalar dışında, çoğu müzenin kalıcı sergi alanlarında yer almamaktadır (Kwan vd., 2016: s. 483). Fakat müzelerde yapılan kokulu uygulamalar, görme engellilerle birlikte tüm ziyaretçilere ilgi çekici bir deneyim de sunmaktadır. Bu koku düzenlemeleri diğer duyularla birleştirilerek sergi ile bütünlük sağlandığında ziyaretçiler için etkileşimi desteklemektedir.

Koklama duyusu tüm ziyaretçilere hitap etse de görme engelliler için dokunma veya işitme ile birlikte aktive edildiği örnekler vardır. Çin'deki Taizhou Müzesi'nde 2016'da gerçekleşen "Yeryüzü Aşkı: Kültürel Coğrafya Perspektifinden Taizhou Halk Gelenekleri" sergisi, işitme ve koklamamanın bir arada kullanıldığı iyi örneklerden biri olmuştur. Antik Çağ'dan günümüze üretim, yaşam, ticaret ve inançla ilgili halk geleneklerinin sunulduğu sergide, balıkçı

köyü tasvir edilirken dalga ve rüzgâr seslerine balık kokusu katılarak kurutulmuş balık lezzeti betimlemesi yapılmıştır (Wang, 2020: s. 4-6) (Resim 5).

Müzelerde hazırlanan sergilerde, koku duyusu genelde başka bir duyuyu tetikleyecek unsur olarak verilse de tek başına kullanıldığı uygulamalar da bulunmaktadır. Sadece koku duyusunun kullanıldığı bu örnekler görme engelliler için yeterli olmasa da sergi erişimini desteklemektedir. Sergi sırasında aynı anda çoklu duyunun tetiklenmesinin zor olduğu durumlarda ayrı koku stantları oluşturulmuştur. Bu stantlardaki koku, eserlere dokunsal erişim ya da sesli betimleme olmadan ayrı olarak verilse de serginin genel çerçevesinde çoklu duyuşsal erişimi sağlamaktadır. Koku stantları genellikle ziyaretçilerin düğme ya da pedallara basmasıyla çevresine koku vermektedir (Resim 6) (Don't Just Look, 2021, par.3). Bu koku stantlarının bir örneği Almanya Chemnitz Devlet Arkeoloji Müzesi'nde oluşturulmuştur. Orta Çağ'ın konu edindiği sergide yanmış odun, baharatlar ve tuvalet kokusu gibi o dönemin sokaklarına ait farklı kokular ziyaretçilere sunulmuştur (The Staatliches Museum, 2021, par.6) (Resim 7). Başka bir örnek olarak ise Kwan ve arkadaşları (2016: s. 483-485) tarafından geliştirilen "Gücün Kokuları" adlı sergide "Prayer-Nut" replikasının bulunduğu bir düzenek oluşturulması verilebilir. Stant üstüne yerleştirilen replika, tarihi metinlerle ilişkilendirilen baharat, reçine ve uçucu yağlardan oluşturulan özel kokuları içerecek şekilde hazırlanmıştır (Resim 8).

Kokunun yanı sıra tat duyusu da duyuşsal müzeciliğin bir parçasıdır. Bununla birlikte müzelerde diğer duyuların kullanımına göre koku ve tatma daha dikkat edilmesi gereken tetikleyiciler olarak ele alınmıştır (Harada vd., 2018: s. 2226). Tatmanın farklı kültürlerde çeşitlilik barındırması, müzelerin, lezzet ve besinlerin kültürüyle tarihini anlatmak için önemli bir araç olarak görülmesini sağlar (Peng, 2021: 26). Bazı durumlarda doğrudan nesnenin tadı ziyaretçiye sunulurken, bazen de sergi içeriğini anımsatacak tatlar verilmektedir. Tatma, diğer duyularla birlikte kullanılsa da görme engelli ziyaretçilere yönelik çalışmalarda öncelikli olarak dokunma ile bütünleştirilmiştir. Bu tür bir çalışmaya örnek, 2014 yılında İngiltere Kraliyet Sanat Akademisi'nde hazırlanan "Open House London Festivali"nde gerçekleştirilmiş; festivalde ziyaretçiler için doku ve tat duyularının harekete geçiren sergiler hazırlanmıştır (All For Art, 2021).

Görme dışında dokunma, işitme, koklama ve tatma duyularının bir arada kullanıldığı uygulamalar olanaksızlıklardan dolayı müzelerin tamamında gerçekleştirilememektedir. Ancak müzelerin seçili eserlerinden oluşan çoklu duyu sergilerinde görme haricindeki duyuların bir arada kullanıldığı örnekler de vardır. Bu sergiler, genellikle iki ya üçlü duyu birleşimleri şeklinde hazırlanmıştır. Bu birleşimler işitme-tatma, işitme-dokunma ve işitme-koklama şeklinde olmuştur. İngiltere Tate Modern Müzesi'nde, 26 Ağustos – 4 Ekim 2015 tarihleri arasında gerçekleştirilen "Tate Sensorium" sergisinde bu tür bir uygulama yapılmıştır. Sergide Tate'in koleksiyonunda bulunan dört tabloda ilham alınan sesler, kokular ve fiziksel formlar oluşturulmuştur. Bu kapsamda dokunma duyusu, eserden bağımsız olan dokunma cihazlarıyla sağlanırken bir yandan eserle ilgili bilgiler dinlenmektedir. Çikolata tasarımları yapılan sergide deniz tuzu ve kakaolarla tat duyusunun harekete geçirileceği kokular hazırlanmıştır (IK Prize 2015, 2021, par.4) (Resim 9). Tat duyusunun diğerlerine göre kullanımı daha zor olmuştur. Tat almaya yönelik sergilemeye bir örnek de Hollanda'da gerçekleştirilmiştir. Van Abbe Müzesi'nde 2019 yılında gerçekleştirilen Çok Duyulu Müze Sempozyumu'nda bir eserin çikolatalı yorumu yapılarak eserin çoklu duylarda tetiklenmesi tat yoluyla desteklenmiştir (Multisensory Museum Symposium, 2022, par.2) (Resim 10). Aynı müzenin "Bağlantıyı Kaldırma ve Yeniden Bağlantı Oluşturma" sergisinde, 120 sanat eseri, dokunma, koklama ve görme yoluyla tüm ziyaretçiler için erişilebilir hale getirilmiştir (Delinking And Relinking, 2022). Bu kapsamda görme dışındaki tüm duyuların dâhil edildiği sergilerde duyular için aynı anda erişim sağlanmasa da sergi çerçevesinde farklı duyu katmanlarının oluşturulması mümkün olmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Sosyal yaşama katılımında çevresel faktörlerden kaynaklı sıkıntılar yaşayan görme engelliler, müzeleri genellikle erişilemez yerler olarak algılamışlardır. Müzelerin birincil olarak görme duyusuna hitap etmesi görme engellilerin bu mekânları ulaşamaz olarak değerlendirmesinin nedenleri arasındadır. Ancak son yıllarda müzeler, erişilebilir sergileme yöntemleri geliştirerek görme engellilerin yaşadığı sıkıntıları ve müzelere yönelik olumsuz algılarını gidermeye çalışmaktadırlar.

Müzelerin herkes için ziyaret edilebilir olması amacıyla gerçekleştirilen çalışmaların en eskisi sesli rehber ve dokunsal eser erişimleridir. Rehberlerle başlayan işitsel uygulamalar duysal müzecilik anlayışının doğuşuna katkı sağlamıştır. Görme ve işitme duyularının kullanıldığı bu ilk uygulamaların ardından dokunma duyusu etkili olmaya başlamıştır. Üç duyunun - görme, işitme ve dokunma - sergilerde birlikte kullanılması duysal erişim çalışmalarının ilk örnekleri olmuş; dokunma ve işitme duyularının birlikte kullanılmasıyla da görme engellilerin müze erişimleri nispeten kolaylaşmıştır.

Görme ve işitme duyuları müzeler için daha alışılmış olsa da dokunma duyusunun müzelerde kullanılması, sergilerdeki duysal erişilebilirlik imkânlarını çoğaltmıştır. Boyut, değer ya da materyal açısından dokunsal sunulmaya imkân vermeyen eserler için replikalar ve arayüzler çözüm olarak kullanılmıştır. Bu yöntemler, hem eseri hasar almaktan korumuş hem de görme engelliler için olanakların çoğalmasını sağlamıştır. Ancak farklı ortamlarda oluşturulan bu replikaların, eserlerin orijinal kalitesini ziyaretçiye geçirebilecek seviyede olması gerektiği göz ardı edilmemelidir.

Dokunmanın müzelerde kullanılabilirliğinin artmasıyla sergilerdeki dokunsal turlar farklı duyularla da birleştirilmeye başlanmış; dokunma-işitme, dokunma-koklama veya dokunma-tatma birleşimleri kullanılarak engelliler için erişilebilir sergi çalışmaları yapılmıştır. Bu birleşimlere sesli sistemlerin veya rehberlerin eşlik etmesi, dezavantajlı grupların müzelere erişimini daha kolay hale getirmektedir. Görme engelliler için müze erişiminde, dokunma ve işitme duyularının yanı sıra koku ve tatma duyularının kullanımı da önemlidir. Ancak koku duyusunun müze sergilerinde kullanımına, rahatsız edici olabileceği için dikkat edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca sergi alanının tamamına yayılan kokudan ziyade belli bir alanda koku standı kurulması daha doğru bir düzenleme olacaktır.

Farklı duyuların bir arada kullanılması görme engelli ziyaretçiler için müzelerdeki sergi erişilebilirliği adına anahtar yöntem olmuştur. Böylece görme dışında sergilemede kullanılan çoklu duyu uygulamalarının sergi erişilebilirliğiyle birlikte ziyaret zevkini de arttırdığı görülmektedir. Ancak - özellikle koku ve tat

duyusunun kullanıldığı - çoklu duyu stantları serginin farklı alanlarında bölümler halinde hazırlanmıştır. Koku ve tat çalışmaları genellikle eserden ayrı stantlarda gerçekleştirilirken eserle duysal bir bağlantı yaratsa da fiziksel bağlantıyı koparmıştır. Bu nedenle özellikle görme engelli ziyaretçiler için hazırlanan çok duysal çalışmalarda diğer duylara dokunma ve işitmenin eşlik etmesi bu ziyaretçiler için daha verimli olabilir.

Geleneksel sergileme yöntemlerinin yanı sıra yeni uygulamalara da yer verildiğinde müzelerin görme engelliler için daha erişilebilir mekânlar olacağı açıktır. Görme engelliler için çalışmalar yapılması hem müzelerin eşitlikçi anlayışını ortaya koyacak hem de bu ziyaretçilerin topluma ve sosyal çevreye katılımını desteklemeye faydalı olacaktır. Müzelerin olanaklarına ve sergi içeriğine göre farklılık gösterecek çoklu duyu kullanımları, görme engellilerle birlikte tüm ziyaretçilerin erişilebilirliği sağlayacaktır.

Kaynakça

All For Art: An Introduction To The RA's Access Programme, <https://www.royalacademy.org.uk/article/introduction-to-access-programme-ra>, Son Erişim Tarihi: 18 Ekim 2021.

Axel, E.S., Levent, N.L. (2003). *Art Beyond Sight: A Resource Guide To Art, Creativity, And Visual Impairment*. New York: American Foundation For The Blind.

Batman Müzesi Müdürlüğü'nde Gerçekleştirilen Engelsiz Müze Projesi, <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-149154/batman-muzesi-mudurlugunde-gerceklestirilen-engelsiz-mu-.html>, Son Erişim Tarihi: 5 Kasım 2021.

Blind Kids' Experiences at the Early-20th-Century Museum of Natural History, <https://slate.com/human-interest/2014/12/history-of-blind-education-photos-of-tactile-classes-at-the-american-museum-of-natural-history.html>, Son Erişim Tarihi: 25 Kasım 2021.

Buyurgan, S. (2009). Görme Yetersizliği Olan Üniversite Öğrencilerinin Müzelerden Beklentileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9/3, 1167-1204.

Candlin, F. (2003). Blindness, Art And Exclusion In Museums And Galleries. *International Journal Of Art & Design Education*, 22/1, 100-110.

Candlin, F. (2004). Don't Touch! Hands Off! Art, Blindness And The Conservation Of Expertise. *Body & Society*, 10/1, 71-90.

Cho, H., Jolley, A. (2016). Museum Education For Children With Disabilities Development Of The Nature Senses Traveling Trunk. *Journal Of Museum Education*, 41/3, 220-229.

Cho, J. (2021). A Study Of Multi-Sensory Experience And Color Recognition In Visual Arts Appreciation Of People With Visual Impairment. *Electronics*, 1-37.

Clintberg, M. (2014). Where Publics May Touch: Stimulating Sensory Access At The National Gallery Of Canada. *The Senses and Society*, 9/3, 310-322.

Comes, R. (2016). Haptic Devices And Tactile Experiences In Museum Exhibitions. *Journal Of Ancient History And Archaeology*, 3/4, 60-64.

D'agnano, F., Balletti, C., Guerra, F., Vernier, P. (2015). Tooteko: A Case Study Of Augmented Reality For An Accessible Cultural Heritage. Digitization, 3D Printing And Sensors For An Audio-Tactile Experience. *The International Archives Of Photogrammetry, Remote Sensing And Spatial Information Sciences*, 40/5, 207-213.

Delinking And Relinking Multi-Sensory Collection Display, <https://vanabbemuseum.nl/en/programme/programme/delinking-and-relinking/>, Son Erişim Tarihi: 19 Haziran 2022

Demirdelen, H. (2020). *Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Gerçekleştirilen Eğitim Etkinliklerinin Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Donnarumma, V. (2010). *L'accessibilité Des Musées D'art Aux Handicapés De La Vue: Une Question De Médiation*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Université De Neuchâtel, Neuchâtel.

Graham, H. (2013). Museums And How To Know About Access. *New Formations*, 79/79, 64-81.

Harada, T., Hideyoshi, Y., Gressier-Soudan, E., Jean, C. (2018). Museum Experience Design Based On Multi-Sensory Transformation Approach, *DS 92: Proceedings of the DESIGN 2018 15th International Design Conference*, 2221-2228.

Hayhoe, S. (2017). *Blind Visitor Experiences At Art Museums*. Maryland: Rowman & Littlefield.

Hooper-Grenhill, E. (1999). *Müze ve Galeri Eğitimi* (Haz. Bekir Onur). Ankara, Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları No 4.

Housen, A., De Santis, K. (2003). "Very Nice To My Visual Imagination Memory" An Inquiry Into The Aesthetic Thinking Of People Who Are Visually Impaired. *Art Beyond Sight*, 430-443.

Howes, D. (2014). Introduction To Sensory Museology. *The Senses and Society*, 9/3, 46-84.

Kastrup, V., Sampaio, E. (2012). Le Rôle De L'expérience Esthétique Tactile Dans L'apprentissage Des Personnes Handicapées Visuelles Dans Les Musées. *Savoirs*, 93-111.

IK Prize 2015: Tate Sensorium, <https://www.tate.org.uk/whats-on/tate-britain/ik-prize-2015-tate-sensorium>, Son Erişim Tarihi: 17 Aralık 2021.

Kwan, J., Chu, J. H., Harley, D., McBride, M., & Mazalek, A. (2016, February). Grasping Cultural Context Through Multisensory Interactions. In *Proceedings of the TEI'16: Tenth International Conference on Tangible, Embedded, and Embodied Interaction*, 482-487.

Multi-Sensory Discovery At The Musée d'Arts De Nantes. Erişim adresi: <https://tactilestudio.co/achievements/musee-darts-de-nantes-educational-kits-multi-sensory-path-tactile-model-nfc-chip-inclusion-in-museum/>, Son Erişim Tarihi: 9 Ekim 2021.

Multisensory Museum Symposium: Brief Summary, <https://www.thetbcproject.com/words/2019/3/17/multisensory-museum-symposium>, Son Erişim Tarihi: 19 Haziran 2022.

Onol, I. (2020). Tactual Explorations: A Tactile Interpretation Of A Museum Exhibit Through Tactile Art Works And Augmented Reality, *Touch In Museums*, 91-106.

Peng, J. (2021). *How Did That Interactive Make You Feel? Towards A Framework For Evaluating The Emotional And Sensory Experience Of Next Generation In-Gallery Technology*, Doctoral Dissertation, University Of Leicester.

Randaccio, M. (2018). Museum Audio Description Multimodal And ‘Multisensory’ Translation A Case Study From The British Museum. *Linguistics And Literature Studies*, 6/6, 285-297.

Rix, J., Carrizosa, H. G., Seale, J., Sheehy, K., Hayhoe, S. (2020). The While Of Participation: A Systematic Review Of Participatory Research Involving People With Sensory Impairments And/Or Intellectual Impairments. *Disability & Society*, 35/7, 1031-1057.

Sandell, R. (2002). Museums And The Combating Of Social Inequality: Roles, Responsibilities, Resistance, *Museums, Society, Inequality* (Ed. R. Sandell), New York: Routledge, 3-24.

Sandell, R. (2003). Social Inclusion, The Museum And The Dynamics Of Sectoral Change. *Museum And Society*, 1/1, 45-62.

Soler Gallego, S. (2018). Intermodal Coherence in Audio Descriptive Guided Tours For Art Museums, *Paralléles*, 30/2, 111-128.

Tactile Models, <https://www.unesco4all-tour.eu/the-tactile-talking-replicas>, Son Erişim Tarihi: 11 Mart 2022.

The Staatliches Museum Für Archäologie Chemnitz Focuses On Cultural Accessibility, <https://tactilestudio.co/achievements/staatliches-museum-fur-archaologie-chemnitz-multisensory-trail-tactile-station/>, Son Erişim Tarihi: 8 Ekim 2021.

Vaz, R., Freitas, D., Coelho, A. (2020A). Blind And Visually Impaired Visitors’ Experiences In Museums: Increasing Accessibility Through Assistive Technologies. *International Journal Of The Inclusive Museum*, 13/2, 57-80.

Vaz, R., Freitas, D., Coelho, A. (2020B). Perspectives Of Visually Impaired Visitors On Museums: Towards An Integrative And Multisensory Framework To Enhance The Museum Experience, In *9th International Conference On Software Development*

And Technologies For Enhancing Accessibility And Fighting Info-Exclusion, 17-21.

Wang, S. (2020). Museum As A Sensory Space: A Discussion Of Communication Effect Of Multi-Senses In Taizhou Museum. *Sustainability*, 12/7, 1-19.

Weisen, M. (2018). International Perspectives On The Cultural Accessibility Of People With Disabilities, *The Inclusive Museum Proceedings of the COME-IN!-Thematic Conferences*, (Ed. Jörn Berding, Matthias Gather), Germany, Berichte des Instituts Verkehr und Raum, 12-17.

Weisen, M. (2020). How Accessible Are Museums Today?. *Touch In Museums* (Ed. H. J. Chatterjee), (243-252), New York: Routledge.

Ekler

Resim 1: Görme Engelli Çocukların Amerikan Doğa Tarihi Müzesi'ndeki Dokunma Dersleri, 1917 (Blind Kids' Experience, 2021).

Resim 2: Nantes Sanat Müzesi'ndeki Eğitim Setinden Kadife, İpek Kumaş ve Mücevher Numuneleri (Multi-Sensory Discovery, 2021).

Resim 3: Dijitale Aktarılmış Eserlere Dokunsal Deneyimler Sağlayan Ekipman ve Uygulama (Comes, 2016: s. 62).

Resim 4: Tooteko Sisteminde Kullanılan Yüzük ve Replika Eser (Tactile Models, 2022).

Resim 5: Shitang Balıkçı Köyü (Wang, 2020: s. 4).

Resim 6: Lahey'deki Mauritshuis'deki Yeni Sergide Kullanılan Koku Dağıtıcılar (Gerson, L.) (IK Prize 2015, 2021).

Resim 7: Almanya Chemnitz Devlet Arkeoloji Müzesi ziyaretçilerin Orta Çağ'dan Üç Güçlü Kokuyu Keşfetmelerini Sağlayan Koku Alma İstasyonu (The Staatliches Museum, 2021).

Resim 8: Güç Kokuları Sergisindeki Tarihi İçerik Listelerinden İlham Aromaların Koklandığı Düzenek. (Kwan vd. 2016: 483-485)

Resim 9: Tate Sensorium Sergisinde İşitme ve Tatma Duyusunun Bir Arada Kullanılması (IK Prize 2015, 2021).

Resim 10: Andrzej Wróblewski'nin Eserinin Tadımsal Yorumu (Multisensory Museum Symposium, 2022).